

यत्तु आनंदाकाशयोर्भेदबोधकं वाक्यमुदाहृतं यद्वावकं तदेव खमितित्यकरणिनः सगुणस्य स्तुतिमात्रमित्याशयेनाह कइति कः आनंदः तपाः अव्यक्तं तौ चक्रमेण पुं प्रकृती इत्यर्थः यत्तुक्तं अतपाः सूर्यादः सूर्य इति कूर्मगवन्निर्गुणात्सगुणस्याविभाविरोभावाविति चेन्निर्गुणस्यापि सगुणत्वापत्तिरिति तत्राह अतपानिष्कलइति निष्कलस्य रज्जूरगवत्सगुणलयोदयाधिष्ठानत्वमतो निष्कलत्वव्याघात इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ननु निष्कलस्य वेद्यत्वं न युज्यते चिपुट्या अभानादित्युक्तमत आह तथैवेति यदज्ञानं पुरुषार्थप्रतिबंधकं तदेव यदा चर्मवदाकाशवेद्यव्यतिमानवाः तदा देवमविज्ञायदुःखस्यांतो भविष्यतीति श्रुत्या आत्मा ज्ञानस्य तथात्वादात्मैव वेद्यः प्रधानं तु परिशेषादेव मेव तद्देवं च मनो नाशादेवेति नतत्र चिपुटी भानप्रसक्तिरस्ति तथा च श्रुतिः तावन्मनो निरोद्धव्यं तद्दियावत्क्षयं गतं एतत्ज्ञानं च ध्यानं च शेषो न्योयं थविस्तरइति अन्यथा घटादिवदनात्मत्वं जडत्वं स्थौल्यं आदिमत्त्वं च ब्रह्मणः स्यात् तथा च अयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमानंदं ब्रह्म अस्थूलमनण्ड इत्यादि श्रुतिविरोधः न ह्यसति बाधके तासां मौपचारिकत्वं कृत्युक्तं यद्वा अयमात्मेत्युपास्यार्थगौणं सामानाधिकरण्यं छांदोग्ये सगुणस्यैव वेद्यत्वं लक्षणोपास्यत्वश्रवणात् विदेरुपास्यार्थत्वस्यापि योवायुं दिशां वत्सं वेद्यादौ सर्वत्र प्रसिद्धे श्वेत्याशंक्याह तथैवेति यत् आहृतं तद्देवं आवरणं च सत्येनमलेन दर्पणादेर्दृष्टं असत्येनो रगेण रज्ज्वादेश्च पक्षद्वयेऽपि प्रत्यगात्मैव वेद्यो न त्वनात्मा तटस्थ ईश्वरो जडत्वापत्तेरिति नात्मब्रह्मणोरभेदो गौणः अथागौणोऽप्यभेद उपास्यसाध्य इत्यपि न छांदोग्ये एव सोऽवेद्य इत्यात्मन्यन्वेषणविध्याक्षिप्तस्यावरणस्यानुवादेन एतं ब्रह्म लोकोक्तं न विदत्यन्ते न हि प्रत्युदाहृत्य नृत्तविविधानात् ब्रह्माभिन्नं लोकोक्तं ब्रह्म लोकोक्तमात्मानं अतोऽनृताज्ञानमात्रापनोदेन ब्रह्म वेद्यमेव न तूपास्यं अव्यक्तं त्ववेद्यं तु

कस्तपा अतपाः प्रोक्तः को सौ पुरुष उच्यते ॥ तपास्तु प्रकृतिं प्रादुर्गतपानिष्कलः स्मृतः ॥ ४१ ॥ तथैवावेद्यमव्यक्तं वेद्यः पुरुष उच्यते ॥ चलाचलमिति प्रोक्तं त्वया तदपि मे शृणु ॥ ४२ ॥ चलांतु प्रकृतिं प्रादुःकारणं क्षयसर्गयोः ॥ आक्षेपसर्गयोः कर्तानिश्चलः पुरुषः स्मृतः ॥ ४३ ॥ तथैव वेद्यमव्यक्तमवेद्यः पुरुषस्तथा ॥ अज्ञावुभौ ध्रुवौ चैव अक्षयौ चाप्युभावपि ॥ ४४ ॥

च्छत्वात् ॥ ४२ ॥ यत्तुक्तं दृक्षदृष्टानेन ज्ञानैश्वर्यादीनां सत्त्वं स्थूलत्वादीनां निषेधश्च विशिष्टे ब्रह्मणि युज्यत इति तत्राह चला मिति चला प्रकृतिरचलः पुरुष इति तयोः परिणामित्वकूटस्थत्वादिकृत विशेषात्पारमार्थिकतादात्म्यायोगेन ब्रह्मणि प्राकृतानां ज्ञानैश्वर्यस्थौल्यादीनामाध्यासिकतादात्म्येन प्रसक्तानां मुख्यदृष्ट्यैव निषेधो युज्यत इति भावः प्रकृतिर्विक्रियमाणा जगद्भूयोदयकर्त्री पुरुषस्त्वविक्रियमाण एव तत्कर्तेति श्लोकार्थः ॥ ४३ ॥ यद्यपि शास्त्रतोऽवेद्यमव्यक्तं वेद्यः पुरुष इत्युक्तं तथापि वस्तुस्वभावतो वेद्यमव्यक्तं दृश्यत्वात् अवेद्यः पुरुषोऽदृश्यत्वादिति त्वमाह तथैवेति यत्तु आत्मा चेद्ब्रह्म तर्हितस्य नित्यापरोक्षतया तज्ज्ञानफलं सार्वभौमस्यैव सत्यस्यादिति तत्राह अज्ञाविति यथा प्रकृतिर्जडत्वात्स्वात्मानं जानात्येवं निष्कलात्मापि स्वात्मानिदृति विरोधात्स्वात्मानं जानात्यत उभावप्यज्ञौ आत्मनो नित्यापरोक्षत्वादास्तदासीनबोधरूपतयाननुवृत्तिविषयतया यौ हि सोपाधी जीवैशौ ज्ञातृज्ञेयौ तावधिकृत्य जीवस्यात्मा ज्ञानं तज्ज्ञानात्सार्वभौमस्यैव इति चोच्यते निष्कलज्ञानस्य तु सार्वभौम इत्यफलकत्वं यो वेद निहितं गुहायां परमेव्यो मनसोऽभ्युते स र्वान्कामान् सहेति श्रूयमाणं नंतरीयकमिति ज्ञेयं ईशज्ञानस्य चंद्रशाखान्यायेन तत्रोपलक्षणत्वात् तस्मादुपलक्षणस्य ईश्वरस्याज्ञानादज्ञातं ब्रह्मेति नापूर्वत्वव्याहतिस्तज्ज्ञानस्येति भावः ध्रुवौ अनादी अक्षयौ परिणामिनित्यत्वाद्यवहारापेक्षया प्रकृतिरपि नित्या पुरुषस्त्वसाध्यत्वादेव नित्यइति ॥ ४४ ॥